

महावीरले जाति, वर्ण, लिङ्ग र रंगको आधारमा व्याप्त विषमताको विरुद्ध महान् क्रान्ति गरे । उनले आफ्नो धर्म संघमा पुरूषहरूसमान नारी जातिलाई पनि महत्वपूर्ण स्थान दिए ।

अहिंसा

समता र अहिंसाको अविनाभावी सम्बन्ध छ । समताबिना अहिंसाको विकास हुन सक्दैन । अहिंसाबिना समताको प्रतिष्ठा पनि हुन गाह्रो छ । महाब्रतको परम्परामा अहिंसाको पहिलो स्थान छ । अहिंसाको आधारमा नै सत्य, अचौर्य, ब्रह्मचर्य र अपरिग्रहको विकास हुन सक्दछ । जैन शास्त्रहरूमा अहिंसालाई परम विज्ञान मानिएको छ । जसको जीवनमा अहिंसा र समताको प्रतिष्ठा छैन, ऊ विद्वान भए पनि अज्ञानी नै हो । जैन आचार्यहरूले बाल (अज्ञानी) र पण्डितको विवेचना अहिंसा र समयको कसीलाई प्रमुखता दिएका छन् ।

अनेकान्तवाद

मैले जे भनें त्यही हो, यो एकान्तवाद हो । यसले पारस्परिक व्यवहारमा अशान्ति र तनावको भाव उत्पन्न हुन्छ । मैले जे भनेको छु, त्यो पनि सत्य हो, यो अनेकान्तवाद हो । यसको प्रयोगबाट विरोधी विचारहरूमा पनि समवन्ध हुन सक्दछ तथा सद्भाव र सहअस्तित्वको भावनाको आधार सबल बन्न सक्दछ । जैन तीर्थंकरहरूको दार्शनिक जगत्मा अनेकान्तवादको सन्देश दिएर वैचारिक संघर्षको उपशमन गरे तथा मतभेदबाट सिर्जित मानसिक विभेदको पर्खाललाई भत्काइदिए । यसैभाँती आचार र व्यवहारमा अनेकान्तको दृष्टि दिएर समाजमा समता र समन्वयको बीजारोपण गरे ।

अपरिग्रहवाद

आफ्नो आवश्यकताभन्दा बढी धन, जग्गा-जमिन तथा सम्पत्तिको संग्रह प्रवृत्तिलाई परिग्रह भनिन्छ । अनीति, अधर्म र अमर्यादित तरिकाबाट अर्थ आर्जन गर्नु, आवश्यकताभन्दा बढी धन-सम्पत्तिको संग्रह गर्नु पाप र

अन्यायपूर्ण हो ।

आफ्नो इच्छा र आवश्यकतालाई सीमित गर्नु र अनावश्यक विलासिता प्रवृत्तिको विसर्जन गर्ने गर्नु अपरिग्रहलाई पुष्ट गर्ने प्रवृत्ति हुन् । इच्छा आकांक्षा अनन्त हुन्छन् । संसारका सबै धन सम्पत्ति एकै व्यक्तिलाई दिने हो भने पनि त्यसलाई त्यसबाट सन्तोष हुँदैन । धन सम्पत्ति प्राप्त हुँदा जीवन सुखी हुन्छ भन्ने पनि होइन । आफ्नो विवेक, आफ्नो स्वेच्छा पर निग्रह गरी सीमित वस्तुबाट नै आफ्नो जीवन व्यतीत गर्ने अभ्यास गर्नुपर्दछ । अनावश्यक धन, जग्गा-जमिन, जायज्येथालाई देशमा रहेका गरिब गुरुवाहरूको भलाइको लागि लगाउन सक्नु नै वास्तवमा अपरिग्रहवाद सिद्धान्त हो । यो समतावाद र साम्यवादको सिद्धान्त २६०८ वर्षपहिले नै भगवान् महावीर स्वामीले भनिसकनुभएको छ । यस सिद्धान्तको महत्वलाई मानिसहरूले बुझेका जानेका भए आज यो संसारमा धनी-गरिबमा रहेको गहिरो भेदभावको खाडल बन्न सक्ने थिएन ।

युगको माग

जैन धर्म युगको माग हो । स्वतन्त्रता, लोकतन्त्र, समाजवाद र धर्मनिरपेक्षता आजका युगका यी चार महत्वपूर्ण आदर्श हुन् । नयाँ विश्वको निर्माण पनि यिनै चार सिद्धान्तहरूको आधारमा गर्नु छ । जैन धर्मले यी चार आदर्शहरूमा सबैभन्दा धेरै बल दिएको छ । यदि संसार जैन धर्मको सिद्धान्तअनुसार अगाडि बढ्छ भने शान्ति स्वर्गको अवतरण हुन सक्छ । यदि बुद्धिवादी युवकहरूले जैन धर्मका सिद्धान्तहरूको गहिरो अध्ययन र अनुशीलन गरेमा उनीहरूको जीवनमा नयाँ प्रकाश प्राप्त हुन सक्दछ । तथा विश्वको आध्यात्मिक र नैतिक अपेक्षाहरूको पूर्तिमा उनीहरूले महान् योगदान दिन सक्दछ ।

जैन धर्मको मौलिक देन

जैन धर्मको मान्यता रहेको छ कि यो जैन मान्यता अनादिकालबाट चलिआएको हो । समण संस्कृतिले श्रमको महत्व दिन्छ । जैन धर्ममा भनिएको छ- 'जित्नेहरूलाई जैन भनिन्छ ।' जैन धर्म जित्नेहरूको भनियो । जित्ने केलाई त ? आफूभित्र रहेको काम, क्रोध, लाभ, मोह, अहंकार, इर्ष्या, द्वेष आदि शत्रुहरूलाई जित्ने ।

मानव समाज क्रोधले प्रभाव पर्ने कुरामा विश्वास राख्छ । लडाइँ-भगडामा चासो लिन्छ । लडाइँ-भगडाले उसलाई तान्छ । किनकि उसमा उसलाई आनन्द हुन्छ, हुन्छ तर हार्नेलाई विजोग लाग्छ, तब एउटाको गर्व अर्काको विजोगलाई कसरी राम्रो मान्न सकिन्छ । एउटा पराजय अर्काको विजयलाई कसरी राम्रो मान्न सकिन्छ ? सबैको जयमा सबैको जय हुन्छ भन्ने धारणा लिएर जैन सिद्धान्तबाट अघि बढ्यो ।

जैन धर्मका मुख्य सिद्धान्तहरू अहिंसा, अपरिग्रह, अनेकान्त रहेका छन् । तिनको स्वरूपमा केही भन्नु उपयुक्त हुनेछ । ऋषिमुनि र चिन्तकहरूबाट मात्रै अहिंसाको पालना भएर समाजमा द्वन्द्वको समाधान हुन सक्दैन । यसलाई समाजमा व्याप्त गर्नुपर्ने हुन्छ । जैन धर्मको अहिंसा धेरै गहिरोमा गएको छ । वाह्य अहिंसा एउटा पक्ष छ भने अभ्यान्तर अहिंसाको दोस्रो पक्ष छ । अनेकान्तवाद 'अनन्त धर्मात्मक वस्तु' भनेर प्रत्येक वस्तुका अनेक स्तर रहेका हुन्छन् भन्ने कुरा गरियो । वस्तुतः मानवको चिन्तन विकसित हुँदै जाने हो । व्यवहारमा जाँदै जाँदा उसको चिन्तन विकसित हुँदै जाने हो । व्यवहारमा जाँदै जाँदा उसको चिन्तन परिष्कृत भएर जान्छ । चिन्तकहरू सत्यलाई अनेक रूपले प्रस्तुत गर्दछन् । वस्तुको वस्तुस्थिति नै अनेकात्मक हुन्छ, तब तत्वज्ञ, सर्वज्ञ त्यसलाई त्यसै रूपमा व्यक्त गर्दछन् । ऋग्वेदमा पनि भनिएको छ- 'एकं सद् विपा बहुधा वदन्ति ।' आधुनिक युगमा आएर आइन्स्टीनले सापेक्षवादको कुरा गरे । वस्तुहरूमा सापेक्ष दृष्टि नमान्ने भए विज्ञानको यति साह्रो विकास हुने नै थिएन । यसरी सत्यसम्म, वस्तुको जरोसम्म पुग्नलाई सजिलो गराइदियो- अनेकान्त दृष्टिले । यो जैन धर्मको समाजका लागि

मौलिक देन हो । यसबाट मानवको चिन्तनमा, अभिव्यक्तिमा ठूलो विकास गराएको कुरा सर्वमान्य छ । सबै विशिष्ट व्यक्तिहरूले, विद्वानहरूले यसलाई स्वीकार गरेका छन् ।

समता र जैन धर्म

जैन धर्ममा सामयिकको ठूलो महत्व रहेको छ । धार्मिक दृष्टिकोणबाट सामाजिक समता भावको महत्व ठूलो बताइएको छ । यसमा सावध योग, पाप व्यापारको त्यागको संकल्प गरिन्छ । विचारमा साम्यता, व्यवहारमा सभ्यताबाट मात्रै अनेकान्तको भाव आविर्भाव हुन्छ । यसबाट आफ्नो दृष्टिकोण जत्तिकै अरूको दृष्टिकोणको पनि आदर गर्ने प्रवृत्ति विकास भएर जान्छ । यो जैन धर्मको चिन्तनले पूरा समाजलाई प्रभावित पायो । आज यो चिन्तनको यतिसाह्रो विस्तार भयो कि मानिस यस दृष्टिबाट टाढा रहने कुरा गर्न सक्दैन । विचारहरूको आदर गर्ने प्रवृत्तिबाट समाजमा समता फैलिन गयो । धार्मिक व्यक्तिको समता समाजमा पनि व्याप्त भयो । आज राष्ट्र र विश्वमा पनि यसको स्थापनाका लागि चिन्तकहरू लागिपरेको स्थिति छ ।

तनावमुक्त जीवन

प्रत्येक व्यक्ति सुख चाहन्छ, दुःख कोही पनि चाहँदैन । फेरि पनि प्रायः मानिस यस्ता कामहरू गर्ने गर्दछ, जसबाट सुखको सट्टा दुःख नै बढी आइलाग्ने हुन्छ । हामी दुःखहरूका माझमा रहँदारहँदै, यसलाई सहँदासहँदै यति आदी भइसकेका हुन्छौं, प्रायः हामी दुःखलाई नै सुख मानेर बसेका हुन्छौं । केही मान्छे अन्जानमा सुखको धोखामा दुःखको बाटोमा चलिरहेका हुन्छन् । हामीमध्ये अनेकौं यस्ता पनि मान्छे छौं, जानीजानी आलस्यवश यस्तै बनिरहेका छौं अथवा आफ्नो विवेकको पूरा उपयोग गरिरहेका छैनौं ।

आजको युग अति व्यस्तताको युग हो । विज्ञानले सबै कार्यमा तीव्रता भरिदिएको छ । जो व्यक्ति हच्किन्छ, ऊ प्रगतिमा पनि पर्छ जान्छ । यसैले अगाडि बढ्ने जमर्कोमा लाग्नु स्वाभाविक हो र यसबाट तनावका पर्याप्त कारणहरू बन्दछन् ।

तर, सुखी जीवन जिउनका लागि, हामी सुखी हुनका लागि पहिलो आवश्यकता हो- तनावबाट छुटकारा पाउनु । किनकि अत्यधिक तनावका कारण नै हामी किंकर्तव्यविमूढ हुन जान्छौं । आफ्नो विवेकको पूरा उपयोग गर्न सक्दैनौं र गलत निर्णय लिन पुग्दछौं, जसबाट तनाव अरू अधिक बढेर जान्छ एवं हामी तनावको दुष्चक्रमा जेलिन पुग्दछौं । तनावको आधिक्यका कारण हामी अनेक विमारीहरूको आमन्त्रण दिन पुग्दछौं । जसमा सबभन्दा प्रमुख हो- चिनीरोग (Diabetes), अल्सर एवं उच्च रक्तचापको रोग (Hypertension) । कैयौं प्रकारका क्यान्सर पनि अत्यधिक मानसिक तनावबाट उत्पन्न भएर मानिएका छन् । यसबाट मुक्ति पाउनका लागि ध्यान, कायोत्सर्ग, योगाभ्यास गर्नु अपेक्षित छ । तनाव मुक्तिका सबभन्दा राम्रो उपाय हो- अनेकान्त भावनाको विकास ।

अहिंसा र जैन धर्म

जैन धर्म अहिंसालाई केवल मानव धर्मको रूपमा मात्रै हेर्दैन । यसले मानवेत्तर पशुपंक्षी, कीट-पतंग, वनस्पति तथा जैवीय आदि सूक्ष्माति सूक्ष्म जीवहरूमा आत्म-उपम्यय भाव राख्ने शिक्षा दिन्छ । सबैप्रति आत्मभाव राखेर सबैमा सबैप्रति प्रेम गर्ने भाव दिन्छ । यो शिक्षाले मानवलाई अभ्युदयको ठूलो बाटो प्रशस्त गरेको छ ।

जातिवाद र जैन धर्म

समतामूलक समाज निर्माणमा कसको विमति हुनसक्छ । तर, समाज चिन्तकहरूको प्रेरणाविना कहाँ सुधिन्छन् र ? विश्वमा जातिहरू कति छन् । पूर्वतिर ब्राह्मण, वैश्य आदि, पश्चिमतिर गोरा काला आदि रूपमा समाजमा ठूलो विभेद रहेको छ । इतिहासतिर हेर्ने हो भने त अत्यासलाग्दो इतिहास छ । तर, जातिवाद नकार्ने जैनधर्मको चिन्तनले समाजमा ठूलो प्रभाव पार्यो । समयसँगै परिवर्तन हुन्छ । तर, विचार परिवर्तन नभएमा त्यो परिवर्तन फलदायी हुन सक्दैन । बौद्धिक स्तरमा मानिस परिवर्तित भएपछि उसमा संकीर्णता रहन सक्दैन । विश्वमा कति जातिहरू छन्, कति धर्म-